

I. Жалпы қорытындылар

Қазақстанның 2008 жылғы қаржы тұрақтылығын айқындаған факторлар кешенін бағалау (Қазақстанның қаржы тұрақтылығы туралы 2008 жылғы есеп) 2009 жылғы экономикалық жағдайларды қалыптастыратын мынадай тәуекел факторларына ерекше назар аударды:

- 1) әлемдік экономикадағы белсенділіктің баяулауы мен әлемдік қаржы және тауар нарықтарының тұрақсыздығы жағдайында Қазақстанда экономикалық өсудің баяулау тәуекелдерінің ушығуы;
- 2) төлем балансындағы тәуекелдердің ұлғаюы нәтижесінде елдің халықаралық резервтеріне ауыртпалықтың өсуі;
- 3) қаржы жүйесін қорландырудың дәстүрлі көздерінің шектеулі болуы жағдайында банктердің клиенттерінің сенімін сақтап қалу маңыздылығы;
- 4) жылжымайтын мүлік секторындағы төмен баға деңгейлерін сақтау;
- 5) экономикалық өсудің күтілетін баяулауы және кәсіпорындардың қаржылық көрсеткіштерінің нашарлауы аясында провизияларды қалыптастыру бойынша шығыстардың өсуі жағдайында банктерді капиталдандыруды арттыру қажеттігі;
- 6) қолдау көрсететін саясаттан осалдық факторларын құрылымдық түзетуге бағытталған саясатқа біртіндеп өту қажеттігі;
- 7) акционерлердің өздеріне бұрын қабылдаған тәуекелдерінің қаржы жүйесі қатысушыларының шығындарды барабар бөлу қағидаттарымен мемлекеттің өктемдіктер тетіктерін әзірлеу қажеттігі.

Ағымдағы жылдың нәтижелері жасалған бағалардың барабарлығын дәлелдеді. 2009 жылғы ахуал тәуекелдің түрлі факторлары комбинациясының айтарлықтай тұрақсыздандырушы сипатта болатынын және мемлекеттен қаржы тұрақтылығына қолдау көрсету мақсатында көлемді қаржы және тұрақты араласуды талап ететіндігін көрсетті.

Валюталық дағдарысқа бейімделушілік (индекс)

Ескерту: Жасыл аймақ дағдарыстың алдындағы көрсеткіштер белгі беретін 12 ай кезеңі ретінде айқындалады

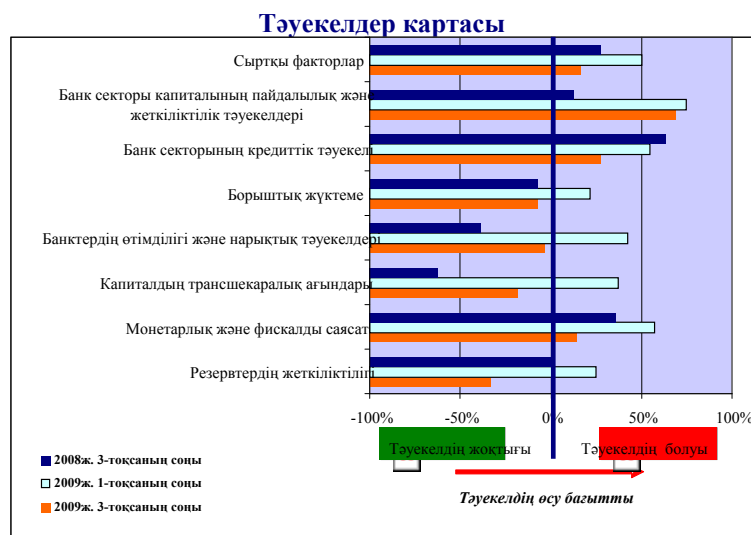
Дерек көзі: ҚРҰБ есептері

мерзімді болашақта айтарлықтай қысымның туындау ықтималдығын көрсетті.

Атап айтқанда, әлемдік бағалардың төмендеуі және Қазақстанның негізгі сауда әріптес елдерінің валюталары құнсыздануының нәтижесінде теңгенің нақты тиімді айырбастау бағамының өлшемдері едәуір нашарлады, экономикалық белсенділіктің баяулау ауқымы өсті, экспорттық операциялардан түсетін шетел валютасының келуі айтарлықтай қысқарды. Нәтижесінде экономиканың валюталық дағдарысқа қатысты осалдық дәрежесін көрсететін және қаржылық әрі макроэкономикалық тұрақтылықтың экономикалық индикаторларының негізінде есептелген композиттік индикатор¹ 2008 жылғы қарашаның өзінде шекті мәннен асып кетті, бұл валюталық нарықта қысқа

¹ Композиттік индикаторға мыналар кіреді: нақты айырбастау бағамы, тауарлар мен қызмет көрсетулер экспорты, ЖІӨ-мен салыстырғандағы ағымдағы шот, мұнай бағасы, ЖІӨ-мен салыстырғандағы экономикаға кредиттер, ЖІӨ-мен салыстырғандағы жалпы сыртқы борыш, нақты ЖІӨ, кредиттер бойынша ставкалар мен депозиттер арасындағы айырма, нақты пайыздық ставка, ақша массасы. Әдіснама 2007 жылғы Қазақстанның қаржы тұрақтылығы туралы есепте берілген. Әдіснама экономикалық ауыспалылардың дағдарысты болжай алу қабілетін айқындайтын Қазақстанға тән өлшемдерді есептеу мақсатында IFO институтымен, Мюнхен, бірлескен жоба шеңберінде жетілдірілген болатын (2-қосымша).

Өткен жылдың аяғындағы осалдықтың өсуіне ықпал еткен факторлар 2007 жылдағы кезеңмен салыстырғанда сол кезеңде сақталған қолайлы баға конъюктурасының аясында сыртқы сауда операцияларынан түскен шетел валютасының тұрақты келуі және экономиканың нақты өсуі кредиттік өсу және ақшаны шамадан тыс ұсыну кезеңінде жинақталған тәуекелдердің әсерін аз шығынмен абсорбциялауға мүмкіндік беретіндігімен ерекшеленді.

Ұлттық валютаның 2009 жылғы ақпандағы құнсыздануы және Ұлттық Банк таңдаған ақша-кредит саясатының басым бағыттары нарықтағы алыпсатарлық күтулерді өтеуге мүмкіндік берді, кәсіпорындардың әлемдік тауар нарықтарының қолайсыз баға конъюктурасынан болған залалдарын ішінара өтеді және төлем балансы дисбалансының кеңеюін шектеді.

Шикізат тауарларына әлемдік бағаның одан кейін өсуі экономиканың экспортқа бағытталған салаларына қосымша қолдау көрсетті, олар жылдың 2-

Дерек көзі: ҚРҰБ

жартысында өндірістің қайта қалпына келу динамикасын және қаржы көрсеткіштерінің жақсарғанын көрсетті.

Тұтастай алғанда, тәуекелдер картасының бірқатар өлшемдерінің тәуекелдер болу аймағында² қала беруіне қарамастан осалдықтың барлық салалары бойынша дерлік 2009 жылдың аяғында бағамдық саясат режимін ауыстыру туралы шешім қабылданған 2009 жылдың 1-тоқсанындағы ахуалға қатысты қысымның айтарлықтай төмендегені байқалды. Сонымен қатар өтімділікпен, төлем балансымен, жиынтық борыштық жүктемемен және елдің халықаралық резервтерінің жеткіліктілігімен байланысты ахуал едәуір жақсарды.

Бұл ретте мемлекеттік сектордың төлем жасау қабілеті мен өтімділігі тәуекелдерінің біршама өскенін айта кету қажет. Төлем жасау қабілетіне борыштың өскендігі, ал өтімділік деңгейіне мемлекеттік бюджеттің мұнайға жатпайтын түсімдер түріндегі кірістерінің төмендеуі аясында борышты өтеу және қызмет көрсету бойынша шығыстар негізгі қысым көрсетіп отыр.

Инфляцияның қысқа мерзімді болашақта төмен болып қала беруіне қарамастан, фискалды құрамдас бөліктің жоғары рөлі орта мерзімді болашақтағы инфляциялық әлеуетті айқындайды. Тиісінше, шығыстардың шектен тыс өсуін және бюджеттің мұнайға жатпайтын дефицитінің кеңеюін шектеу маңызды.

Бағамдық саясатты түзету экспорткерлердің кірістілігіне қолдау көрсетуге, құнсыздануды күтуді барынша азайтуға мүмкіндік берді, ішкі сұраныстың төмен болуымен қатар импорттың өсуін шектеді. Бұл ретте ағымдағы бағаларға сәйкес төлем балансының ағымдағы шотының дефициті тұтастай алғанда 2009 жылы ЖІӨ-ге қатысты 3%-ға жуық болғанына қарамастан ол тікелей инвестициялар түріндегі айтарлықтай капиталдың әкелінуімен қаржыландырылады деп күтілуде. Сыртқы сұраныстың және шикізат ресурстарына деген

² Тәуекелдер картасы түрлі секторлар мен сегменттер бойынша қаржы және макроэкономикалық тұрақтылықтың 69 индикаторының жүйесіне негізделеді. Әдістеме ауытқулар амплитудасы мен ауытқушылықтар ауқымының тарихи динамикасына және бағасына талдау жасауға негізделген. Әдістеме толығырақ Қазақстанның қаржы тұрақтылығы туралы 2007 жылғы есептің «Арнайы зерттеулер» бөлімінде берілген.

бағаның 2010 жылы одан әрі қайта қалпына келуі сыртқы экономикалық операциялар жанданып, төлем балансының ағымдағы операциялары бойынша профицит аздап қалыптасады деп болжам жасауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар тікелей инвестициялар ағынының жоғары көлемдері сақталады.

Қосымша, сыртқы нарық қаржы институттары үшін толығымен жабық болмайды және айтарлықтай күшті банктер капитал нарығына шыға алады деп болжам жасауға да негіз бар. Жекелеген банктердің проблемаларына қарамастан, жүйенің тұтастай алғанда сыртқы күйзелістерге қарсы тұра алатындығын, ішкі және сыртқы міндеттемелерді уақтылы орындай алатындығын өткен жыл көрсетті. Сонымен қатар қаржы институттарының нарыққа шығу табысы әлемдік ақша нарықтарының және капитал нарықтарының өтімділігіне, мемлекеттердің дағдарысқа қарсы бағдарламалары шеңберінде қаржылай қолдау көрсетуін қысқарту ауқымына және нарықтық экономикасы қалыптасып жатқан елдердегі тәуелсіз де, жеке де заемшылар арасындағы жоғары әлеуетті бәсекелестікке байланысты, олар бірлесіп сыртқы ресурстарды тартудың баға өлшемдерінің тартымдылығын айқындайды.

Циклдің жоғарғы фазасына тән «әлемдік бағалар – жеке заемшылардың тәуекелдері – капиталдың әкелінуі – шикізаттық емес салаларды кредиттеу» тәуелділігінің бұзылғанын ескерсек, экономикалық өсу және оның тұрақтылық базасының кеңеюі, тұтастай алғанда алдымен мемлекеттің қаржы ресурстарының көздерін орналастыру қабілетіне ғана емес, жеке жинақ ақшалар мен инвестицияларды ұлғайтуды ынталандыруына негізделеді. Бұл ретте тауар нарықтарының белгісіздігі жағдайында егер инвестициялар негізінен борыштық міндеттемелердің өсуі есебінен қаржыландырылатын жағдайда қаржылық емес сектордың сыртқы борышының тұрақтылығы қаржы тұрақтылығының маңызды аспектісі болып табылады.

2009 жылғы 9 айдың нәтижелері бойынша құнсыздандудың және банк жүйесін тұрақтандыру жөніндегі шаралардың ең қолайсыз нәтижесі болуы мүмкін жүйеден салымдардың таза әкетілуі болған жоқ. Керісінше, халықтың салымдары 20%-дан артық өсті. Бұл ретте салымшылардың тұтастай алғанда банк жүйесінен емес, жекелеген банктерден қашуы байқалды. Атап айтқанда, банктер арасындағы депозиттерді 4-5%-дық деңгейде 2 жыл бойына қайта бөлудің орташа деңгейінде 2009 жылдың 1 және 2-тоқсандарында салымдардың 8-11% жуығы тыныш жер немесе тартымдырақ жағдайлар іздей отырып банк жүйесінің өз ішінде ауысып жүрді.

Іскерлік белсенділіктің артуы банк секторының кредиттік ресурстарына сұранысты ынталандыратын болады, ол қазіргі уақытта, өкінішке орай, банктердің өтімділікті басқаруға және заемшылардың тәуекелдеріне консервативті қарауының сақталуына байланысты кредиттік ресурстарды барабар ұсынумен қамтамасыз етіліп отырған жоқ. Нәтижесінде, депозиттердің өсуі нақты секторды кредиттеуді кеңейтуге толық көлемде бағытталмайды, бұл банк жүйесінің жоғары өтімділігін айқындайды. Өздеріне тәуекел қабылдағысы келмеген банктер ақша қаражаттарын қаржы және кредит нарықтарына орналастыруға талпынбайды және оларды ҚРҰБ шоттарында ұстауды жөн көреді. Көбіне ахуал қазақстандық 2 ірі банктің³ міндеттемелерін қайта құрылымдаудың аяқталмаған үдерісімен де айқындалады, нәтижесінде белгісіздік факторы айтарлықтай азаятын болады.

Нарықтардың жоғары құбылмалылығы және қатысушылардың күтулерінің тұрақсыздығы кезеңінде өтімділіктің жоғары болуы валюта нарығында алыпсатарлық көңіл-күйдің өсуіне ықпал етуі және тұрақсыздандыру сипатына ие болуы мүмкін. Мұндай жағдайларда

³ БТА Банк акционері болып табылатын Темірбанк те 2009 жылғы 23 қарашада өз міндеттемелерін қайта құрылымдауды бастайтыны туралы мәлімдеді. Нәтижесінде қарашаның аяғында жалпы алғанда 3 банк кредиторларымен өз міндеттемелерін қайта құрылымдау туралы жағдайды талқылауда.

бағамдық ауытқуларды тұрақтандыру және айырбастау бағамының нақты бағыттарын құру жағына қарай жасалған таңдау барынша ақталды. Болашақта күтулердің қысқа мерзімдегі кезеңде тұрақтануы және айырбастау бағамы саясатының орта мерзімді болашақта іргелі факторларға байланысты икемді болуы Ұлттық Банктің бағамдық саясатының басым бағыттары болады.

Заемшылардың, әсіресе ішкі нарыққа бағдарланған және айтарлықтай валюта түсімдерінің көздері жоқ секторлардың шетел валютасындағы бағамдық саясат стратегиясын түзету нәтижесіндегі міндеттемелерін қайта бағалау банктердің кредиттік портфельдерінің сапасына түсетін салмақты ұлғайтты. Соған қарамастан құнсыздандудың жұмыс істемейтін заемдардың өсуіне әсерін асыра көрсетуге болмайды, себебі халық та, кәсіпорындар да ішкі және сыртқы сұраныстың айтарлықтай төмен болуының және экономиканы кредиттеудің баяулауының нәтижесінде кірістердің және ақша түсімдерінің, сондай-ақ банктерден қаржы ресурстарының төмендеуін сезінді. Атап айтқанда, заемшылардың валюталық кредиттерінің, валюталық ұстанымдарының үлестерін салалар және кредиттеудің сегменттері бойынша 2009 жылғы жұмыс істемейтін заемдардың динамикасымен салыстыру портфель сапасының нашарлау ауқымының сала немесе сегмент қызметінің долларлануының неғұрлым жоғары деңгейінен айтарлықтай тәуелді екендігін көрсетпейді. Бұл ретте міндеттемелердің жоғары салалық долларлану фактісінің өзі ең алдымен банктердің несие портфелінің сапасы үшін тәуекелдің маңызды факторы болып қала береді.

Несие портфелін қайта құрылымдау құралдарының кеңінен пайдаланылуы банктерге несие портфелі сапасының нашарлауын бақылауға мүмкіндік береді. Мәселен, банктердің ақпараты бойынша, клиенттердің төлем жасау қабілетін жақсарту мақсатында банктер несие портфелінің 12% жуығына қатысты кредиттеу шарттарын өзгертті. Бұл іс-шаралардың тиімділігі көбіне экономиканың қайта қалпына келу және қолайлы сыртқы баға конъюнктурасының сақталу жылдамдығына және ауқымдарына байланысты.

Экономикалық өсудің және ішкі сұраныстың баяулауы салалардың тауарлар мен қызмет көрсетулердің ішкі тұтынушысына бағдарланған шағын кәсіпорындарына айтарлықтай теріс әсер етті. Атап айтқанда экономикалық өсудің қайта қалпына келу базасы экономиканың шикізаттық емес салаларының есебінен кеңеймесе, жұмыс істемейтін және белсенді емес кәсіпорындар санының өсуі банкроттықтың өсу тәуекелін тудыруы мүмкін. Бұл ретте құлдырау және өсу фазалары кәсіпорындардың қаржы тұрақтылығын белгілі бір дәрежеде кешеуілдетуі мүмкін. Мұндай жағдайда 2009 жылы жоғары салалық тәуекелдер сақталып, банктердің несие портфельдерінің сапасына қысым түседі деп күтуге болады.

Тұтастай алғанда кредит портфелі сапасының айтарлықтай төмендеуіне қарамастан баланстан тыс есептен шығарылған кредиттердің үлесі ағымдағы талаптарға сәйкес келмей, едәуір төмен болып отыр, бұл банктердің шығындарын мойындағысы келмейтінін білдіреді. Бұған шығындарды жабуға арналған капиталдың шектеулігі, заемшылардың қаржылық жай-күйін қайта қалпына келтіруге деген сенім, сондай-ақ провизияларды қайта қалпына келтіруден туындайтын кірістерге салық салу мәселелерінің реттелмеуі сияқты бірқатар факторлар ықпал етеді.

Экономиканың біртіндеп қайта қалпына келуіне және заемшылардың салалық әрі жеке тәуекелдерінің төмендеуіне қарай кредиттеу ставкаларын төмендету тренді қалыптастырылатын болады. Мұндай жағдайларда қысқа мерзімді болашақта банктер, атап айтқанда қаржы ресурстарын тиімді орналастыру мүмкіндігінің шектеулі болуы жағдайында оларды тартудың агрессивті стратегиясын жүргізген институттар пайыздық, әсіресе бір жылдан артық мерзімдер бойынша тәуекелді реттеуге баса назар аударуы қажет.

Аздап төмендегеніне қарамастан, қаржы тұрақтылығы тұрғысынан алғанда банк секторының сыртқы берешегі жоғары деңгейде қалып отыр. Қаржыландырудың сенімді әрі тұрақты ішкі көздерінің болуының өзі банктерді сыртқы қаржыландыру көлемдерінің кейін де ауыртпалықсыз төмендеуіне ықпал етуі мүмкін.

Қорландыру ресурстарының шектеулігін ескере отырып, іс жүзінде орта мерзімді болашақта кредит портфелі бойынша шығындарды сіңіре алатын әрі тұрақты кредиттік өсуі үшін аралық буын бола алатын капиталдың рөлі артуда.

Соңғы 2 жылда шетелдік қатысуы бар банктер санының және рөлінің белсенді өсуіне қарамастан қазіргі уақытта олардың үлесі орта мерзімді болашақта қаржы тұрақтылығы үшін қауіп төндірмейді және мемлекет тарапынан әкімшілік араласуды талап етпейді. Бұл ретте мемлекет Қаржы секторын дағдарыстан кейінгі кезеңде дамыту тұжырымдамасын іске асыру шеңберінде шетелдің оңтайлы қатысу үлесін нақты белгілейді, ол, бір жағынан, елдің экономикалық қауіпсіздігі мүддесін қамтамасыз етсе, екінші жағынан, дағдарыс ахуалдары дамыған жағдайда кредиттік белсенділікке қолдау көрсететін қаржыландырудың аралық буыны болады.

Жалпы алғанда қаржы реттеушісінің провизияларды қалыптастыру, инвестициялық портфельдің құрылымы және капитал бойынша талаптары бөлігіндегі басымдықтары банктердің баса назар аударуын талап ететін тәуекел аймақтарын барабар айқындайды. Атап айтқанда, заемшылар балансының активті және пассивті бөліктері валюталарының сәйкес келмеуімен байланысты тәуекелдер, портфельдің, туынды және құрылымды қаржы құралдары теңгерімділігі тәуекелдері күтілетін де, жасырын (латентті) да тәуекелді іске асыру кезіндегі капиталдың жеткіліктілігі тәуекелдері сапалы бағалауды талап етуде. Бұл ретте проциклділікті және реттеу талаптарын жедел түрде қатандатуды болдырмау қажет.

Өткен экономикалық цикл тәжірибесі қаржы және нақты активтер нарықтарындағы теңгерімсіздіктің алдын алу құралдарының контрциклділігіне және пәрменділігіне көңіл бөле отырып, макропруденциалдық реттеу жүйесін қалыптастырудың маңыздылығын көрсетті. Макро- және микропруденциалдық реттеудің келісілген шараларының тиімділігі қысқа және ұзақ мерзімді болашақта тәуекелдердің түрлендірілуін және олардың қаржы тұрақтылығына әсерін сапалы бағалауға байланысты. Бизнес-циклдің фазаларына қарай капиталдандыруды және өтімділікті автоматты түрде реттеуді енгізу, қаржы жүйесінің ішіндегі де, одан тыс та жүйелік тәуекелдерді уақтылы анықтап, шара қолдану макропруденциалдық реттеудің негізгі құралдарының бірі болуы тиіс. Жаңа реттеушілердің енгізілуі экономикалық даму циклінің жоғарғы фазасының қалыптасуына қарай жүзеге асырылуы тиіс.

Макропруденциалдық реттеу шаралары тұтастай алғанда қаржы жүйесінің тұрақтылығына, теңгерімсіздіктердің жинақталуына жол бермеуге және жүйелік тәуекелдердің өсуіне бағдарлануы және ақша-кредит, фискалды саясат міндеттерімен және макропруденциалдық реттеу шараларымен бірге жүзеге асырылуы тиіс. Макропруденциалдық реттеу шеңберінде тәуекелдерді барабар бағалап, бақылауға және оларды банктерде басқару жүйесінің сапасына баса назар аударылатын болады. Бұл ретте реттеу жүйесі қаржы ұйымдарына қойылатын талаптарды қатандату мен пайда алу көздерін әртараптандыруға арналған мүмкіндіктерді сақтау арасындағы оңтайлы теңгерімдікті сақтауы қажет.

Тұтастай алғанда, макропруденциалдық реттеудің ең жоғарғы тиімділігіне егер оны жалпы макроэкономикалық саясаттың ажырамас бөлігі ретінде жүзеге асырған жағдайда ғана қол жеткізуге болады. Бұл мақсаттарда қаржы тұрақтылығын қамтамасыз етуге және макропруденциалдық реттеуді жүзеге асыруға жауапты орталық орган ретінде Ұлттық Банктің рөлі күшейеді.